

## Günümüz Bankacılığının Temeli: Para Vakıfları

Mehmet Ali Türkmenoğlu<sup>1</sup>

Mehmet Ziya Kantaş<sup>2</sup>

### Özet

İslam toplumlarında hayır müesseseleri çok hassasiyetle üzerinde durulan bir konumda yer almıştır. İslam devletlerinde de hayır işleri bir yandan devlet tarafından yapılırken diğer taraftan onun ön açmasıyla neredeyse devlet bütçesine yakın güçleriyle vakıf kurumları tarafından yapılmıştır. Geniş bir perspektiften bakıldığında vakıflar, toplumu birçok yönden etkilemiş ve geliştirmiştir. Bu kurumların işleyişinden elde edilen gelirler; gerek dini, gerek sosyal gerekse de iktisadi amaçlı olarak halkın menfaati doğrultusunda kullanılmıştır. Devlet tarafından denetlenen vakıfların idari mekanizması da iç tüzük niteliğinde olan vakfiyenâmelerde ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Vakıfların uzun ömürlü ve güvenilir olmasının temelinde devletin etkisi yer almıştır.

İslam devletlerinde birçok alanda önemli görevler üstlenen vakıflar, devletlerin gelişimine paralel olarak özellikle Osmanlı İmparatorluğuyla zirveye ulaşmıştır. Buna bağlı olarak faaliyetleri ve işleyiş yöntemlerinde de değişiklikler olmuştur. Faizin hoş karşılanmadığı İslam hukukunda, insanların yararı için, para vakıflarının ticari bir araç ve hayır kurumu olarak kullanılması bahsedilen değişikliklerden biri olmuştur. Para vakıflarıyla ilgili yapılan tartışma ve eleştirilere rağmen dönemin ulemasının çoğu bu işlemin kısaca peşin alıp vadeli satma olarak tanımlanabilecek bir ticaret olduğunu belirterek İslam şeriatına uygun olduğu yönünde fetva vermişlerdir. İcazeti verilmiş olan bu yapılanma ile İslam devletlerinde bankacılığın temelleri atılmış; halk nakit ihtiyacını tefecilerden değil bu kurumlardan karşılamıştır.

1 Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, maliturkmenoglu@harran.edu.tr ORCID: 0000-0001-8826-6572.

2 Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans, m\_ziya\_kantas@hotmail.com ORCID: 0000-0003-2710-3854.

## GİRİŞ

Vakıf sisteminin asıl amacı Allah rızasını kazanma düşüncesidir. Aynı zamanda iktisadi bir gerçeklik anlamına da gelen bu sistem hem hayır hem akar hayrat amaçlı olup, toplumu iktisadi açıdan da etkileyen olumlu bir müessesedir.<sup>3</sup> Bu yönüyle vakıflar toplumun ihtiyaçlarını giderme, çatışmaları engelleme, birlik ve beraberlik duygusunu geliştirme gibi fonksiyonları olan bir kamu kurumu niteliği kazanmıştır. Farklı formatlarıyla tüm devletlerde ama vakıf kimliği ile İslam devletlerinde var olan bu hayır kurumları Osmanlı döneminde büyük gelişme göstermiş ve gerek devletin kurumsallaşmasında gerekse de devamlılığında etkin bir rol oynamıştır. Böylece Osmanlı Devleti “Devlet-i Âliyye-i Ebed Müddet” diye anılırken tarihi değerlerin dışında, varlığını bu kurumlar sayesinde günümüze kadar taşımıştır.<sup>4</sup> Osmanlı’da oluşturulan vakıf kurumları, hukuki temelli olup devlet kontrolünde işlerliğini sağlamıştır. Toplumsal dayanışmayı arttıran bu kurumların toplumun refahını arttırması ve israfi engellemesi gibi yararları olmuştur.<sup>5</sup>

Vakıflar, mahalle halkının gündelik hayatında önemli bir yer işgal etmiş ve ihtiyaç dâhilinde kurulmuşlardır. Şehrin temeli mahallelerdir, mahallelerin de temeli kurucu mescitleri olarak adlandırılan mescitlerdir. İslam şehirlerinde önce mescit inşa edilir, ardından etrafındaki meydanda kazanç sağlayacak dükkânlar ve çarşısı, mektebi, çeşmesi ile küçük bir yapılar topluluğu oluşturulurdu. Bu topluluğun etrafında da mahallenin iskân yerleri oluşmaya başlardı. Bu sisteme vakıf kurumu açısından bakıldığında; mahallenin kurucu mescidinin inşasından önce vakıf kurulur, inşaatın bitmesinden sonra gerekli ihtiyaçlarının giderilebilmesi ve te’bid olması için vakfiyesinde yazan koşullara göre gelirleri gerekli yerlere tasarruf edilirdi. Zamanla başka vakıflar tarafından da mescidin ihtiyaçlarına katkı sağlanırken mahallenin gereken ihtiyaçlarını da karşılayabilmek adına diğer hayır kurumlarının yapımına başlanırdı. Bu oluşuma sadece mahalle halkının değil çevre mahallelerin halkları tarafından da destekler gelir; böylece her cihetten insanın bu kurumlara katkısı sağlanırdı. Fazla sermayeye ihtiyaç duyulan eserler ise devlet idarecileri tarafından vakfedilirdi. Suyolları, hastaneler, selâtin camileri gibi daha kapsamlı hayratları da padişah ve ailelerinin vakfettiği bilinmektedir. Bu durumda Osmanlı’da mahallelerin ortaya çıkmasında halk, nahiyelerin ortaya çıkmasında askeri sınıftan şahıslar, şehrin bütününe ortaya çıkmasında da

3 Mehmet Ali Türkmenoğlu, “Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen mi? Bir Anlama Denemesi”, *Manisa Celal Bayar Üni. Sosyal Bilimler Der.*, 20/2 (2022): 298.

4 Mehmet Genç, “Vakıf ve İktisat”, *Vakıf ve İktisat Sempozyum*, Ed. Mehmet Kurtoğlu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 25.

5 Mehmet Ziya Kantaş, *215 Numaralı Mardin Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 31-32.

padişah ve aileleri oluşturdukları vakıflarla bir bütünün parçası olarak sistem içinde yerlerini almaktaydı.<sup>6</sup>

Aynı mahalleye, camiye, iskeleye vb. mahallere vakfedilmiş vakıflar birbirlerinin noksanlıklarını gidermek için kurulmuştur. Bu durumda yeni hayır kurumları yapmanın dışında daha önce yapılmış olanların noksanlığını tamamlamak amaçlı düşünülüp koordinasyonlu hareket edildiği anlaşılmıştır. Tüm bu aşamalarda mümkün olduğunca israftan kaçınıldığı görülmüştür. Kurumlara vakfedilen birden çok vakfin dışında, bazı vakıfların birden çok mahallenin, yapının ihtiyacına yönelik kuruldukları da anlaşılmıştır. Örneğin 1820: 8/95/76b. numaralı vakfiyede iki mescit ve bir caminin giderlerinin karşılandığı tespit edilmiştir.<sup>7</sup>

Bazı mahallelerde Müslim-Gayrimüslim teb'anın iç içe geçmiş olduğu seyyahların da gözünden kaçmamıştır. Yani yeri geldiğinde oluşturulan vakıf kurumlarından Gayrimüslimler de faydalanmış; toplumdaki birlik ve beraberlik duygusu perçinlenmiştir. Örneğin; Yozgat'ta yaşayan Ermeni ve Müslüman halk birlikte yaşamlarını sürdürmektedir. Sağlam komşuluk ilişkilerinin kurulmuş olmasının yanında mal ortaklığına da girişilmesi toplumun karşılıklı güvenine bağlıdır.<sup>8</sup>

Tahrirlerden elde edilen verilere dayanarak 1521-1546 seneleri arasında İstanbul'u oluşturan 13 nahiyeye ve her bir nahiyenin altındaki mahallelerde oluşturulmuş olan toplam 2431 vakfin mahiyeti incelendiğinde bunların 1292'si taşınmaz, 294'ü taşınır ve taşınmaz, 845'i ise taşınır vakıflar/para vakıflarından oluştuğu anlaşılmıştır. Oluşturulan vakıflar dâhilinde 845 para vakfının %34,76 oranına karşılık gelmesi para vakıflarının 16. asrın ilk yarısındaki yaygınlığını göstermektedir.<sup>9</sup>

Günümüzde para vakfi tabirinin yaygın kullanılmasına paralel olarak çalışmanın başlığında aynı tabir kullanıldı. Hâlbuki Osmanlı Döneminde para vakfi diye isimlendirilmeyip medrese vakfi, mescit vakfi, avarız vakfi gibi isimlerle anıldıkları bilinmektedir.<sup>10</sup> Para vakıfları sosyal hizmetleri ifa

6 Çiğdem Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 1.

7 Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 305-313.

8 Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*, (Ankara: TTK, 2005), 43-45.

9 Ömer Lütfi Barkan vd., *İstanbul Vakıfları Tabir Defteri 953 (1546) Tarihli*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1970), VIII.

10 Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (İstanbul: OSAV Yayıncılık, 2013), 8.

için oluşturulmuş, bilinen diğer vakıflardan farklılık arz etmektedir. Diğer vakıflar gibi toplumsal ihtiyaçları karşılamalarının yanında işlettikleri ve kâr elde ettikleri bir de sermayeleri bulunmaktadır. Üç kıtaya yayılan geniş hakimiyet sahasında ve altı yüz yılı aşkın uzun hakimiyet süresinde her zaman ve her yerde aynı hassasiyetle uygulanmamış olsa da Osmanlı Devleti en azından söylemde her zaman ve her yerde bir şeriat devletidir. Bu pencereden bakıldığında para vakıflarının işletilmesinde faiz yasağına dikkat edilmiş olması açıktır. Zira faizin haram olduğu kesin ve sarih bir şekilde Kur'an-ı Kerim'de bildirilmektedir. Haramları bildiren ayetlerin en tehditkâr olanları faiz yiyenler için söylenmiştir. Faiz yiyenlerin Allah'a ve Peygambere (SAV) savaş açmış olduğunu ifade eden ayetlerin varlığı karşısında tüccarın finansman ihtiyaçlarını karşılayan para vakıflarının Osmanlı ulemasının geliştirdiği yöntemlerle çalıştığı anlaşılmaktadır.<sup>11</sup>

Para vakıflarının, dünya ekonomisindeki büyümeye paralel olarak arttığı anlaşılmıştır. Takas usulü yavaş yavaş paraya dönüşmüş, dolayısıyla paraya duyulan ihtiyaç da artmıştır.<sup>12</sup> Dünyada yaşanan bu gelişmeler doğal olarak Osmanlı'yı da etkilemiştir. Eldeki sermayenin âtil bırakılmaması ve paranın dolaşıma dâhil edilmesi gibi iki kural benimsenmiştir. Bu şekilde sermaye ve emeğin bütünleşmesi mümkün olmuş; şahıslardaki birikim para vakıflarında aktif hale gelmiştir. Ayrıca, para erişiminin kolay olması düşük gelirli gurupların küçük birikimler oluşturmasını sağlamıştır. Vakfiyelerdeki bilgilerden hareketle, imkân sahibi hayırseverlerin mal ve mülkün yanında nakit para da bağışladığı anlaşılmıştır. Bu paralar, vakfiyenâmelerdeki amaçlara uygun olarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır. Böylece elde edilen kar ile ana paraya dokunmadan vakıfların masrafları karşılanmıştır.<sup>13</sup>

Osmanlı iktisadi yapısında vakıflar, diğer devletlere hatta İslam devletlerine oranla en gelişmiş hale ulaşmıştır. Vakıfların icraatları neticesinde yapılan gayrimenkul yapılar, kiralama yöntemiyle akar hale getirilmiş; hayır ve hasenat işleri için kullanılmaya başlanmıştır. Bu tesisler, özellikle üretici esnaf ve tüccarlara kiralanıyordu. Bu iktisadi faaliyetler esnasında büyük yatırımların yapılamayacağı bilinmektedir. İşte bu noktada vakıflar devreye girmiştir. Yapılan fiziki yatırımlar; doğal afet, yangın gibi birçok riskle

11 Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 8.

12 Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına ait Tereke Defterleri (1545-1659) IV. Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar.", *Belgeler*, 3/5-6 (1966): 36; Tefvik Güran, *İktisat Tarihi*, (İstanbul: Der Yayınları, 2011), 101-119; Mehmet Bulut, "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans", *Vakıf ve İktisat Sempozyum*, Ed. Mehmet Kurtoğlu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 33.

13 Türkmenoğlu, "Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen mi? Bir Anlama Denemesi", 298.

karşılaşmış olup Osmanlı'nın bu durumlara karşı aldığı tedbirlerden biri de para vakıfları olmuştur.<sup>14</sup>

İslam âleminde ilk defa Osmanlı Devletinde uygulanmaya başlayan para vakıfları, fıkıh ulemaları tarafından tartışma konusu olmuştur. Bunun da nedeni İslam dininde faizin (Riba) hoş karşılanmamasıdır.<sup>15</sup> Para vakıflarının meşruiyet sorunu, Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin bu vakıfları yasaklamasıyla başlamış; konuya cevaz veren Ebussuud Efendi ile sonlanmıştır. Tartışmaların özellikle Hanefi mezhebine dayandırılarak izahı görülmüştür.<sup>16</sup>

Sıkça eleştiri konusu olan bu uygulama sayesinde küçük tasarruflarla toplumun tüm iktisadi kesimleri bu faaliyetlere katılabilmiştir. Tasarrufların kendi aralarında birleşme durumları ortaya çıktığında yeni ve daha büyük vakıflar oluşmuştur. Böylece esnaf loncaları, mahalleler, köyler vd. topluluklar, para vakıfları kurarak refah seviyelerini daha da arttırmış; Osmanlı iktisadi gelişimine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda ticari faaliyetlerde oluşabilecek olan riskler de en aza indirgenmiştir.<sup>17</sup>

Osmanlı'da diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi kadına değer verilmiş ve kadın toplumda önemli bir yer işgal etmiştir.<sup>18</sup> Zaman zaman seyahatnamelere bile yansıyan kadın faaliyetlerinden şeriyye sicilleri gibi kaynaklar da bahseder. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere kadın, hukuki ve ekonomik açıdan erkeklerden pek farklı değildir. Mülkiyet hakkına da sahiptir. Miras, mihr ve başka şekillerde malvarlığı kazanmıştır. Kadın, elde ettiği bu varlığını çeşitli şekillerde tasarruf etmiştir. Bu değerlendirme durumlarından biri de para vakıfları olmuştur. Böylece kadınlar kurdukları hayri ve ailevi vakıflarla topluma yararlı olmuşlardır. Bazen bu vakıfların yöneticiliğine bile gelmişlerdir.<sup>19</sup> Ancak kadınların yaptığı idane işlemleri çok fazla olmamıştır.<sup>20</sup>

14 Genç, "Vakıf ve İktisat", 28.

15 Türkmenoğlu, "Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen mi? Bir Anlama Denemesi", 298.

16 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, (Ankara: TTK, 2003), 28-50; Bulut, "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans", 34; Mevlüt Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", *Vakıf ve İktisat Sempozyum*, Ed. Mehmet Kurtoğlu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 46.

17 Genç, "Vakıf ve İktisat", 28-29.

18 Bk. Abdullah Ekinci vd, "Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866-1895)", *Mukaddime*, 11/1 (2020): 154-176.

19 Mehmet Emin Üner, "Şeriyye Sicillerine Göre Urfa'da Kadın ve Aile (XVII-XVIII. Yüzyıllar)", *Harran Üni. İlahiyat Fak. Der.*, S.34/Yıl 20 (Temmuz-Aralık 2015): 39-42; Mehmet Ali Türkmenoğlu, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 196-197, 205; Ekinci vd, "Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866-1895)", 154, 173.

20 Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 300-301.

Para vakıflarından Müslüman, gayrimüslim, kadın-erkek ayırımı yapılmadan herkes yararlanabilir. 17. asırda Trabzon'da kadın vâkıflarının varlığının yanı sıra bu vakıflardan yararlanan kadınların olduğu da anlaşılmıştır. Kadınların yapmış olduğu ticari faaliyetlerde gayrimüslim kadınların da önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Alınan nakit sermayenin de genelde ticari işlerde değerlendirildiği düşünüldüğünde 17. asırda kadınların iktisadi alanda mühim bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır.<sup>21</sup> Sicillere bakıldığında borç alıp verme işleminin çoğunlukla aynı iş gurupları arasında olduğu anlaşılmıştır. Kadınların kadınlarla, âlimlerin âlimlerle, esnafın esnafla bu tür ilişkide olduğu görülmüştür.<sup>22</sup>

İslam dünyasında kadınların kurduğu vakıflar sayesinde sosyal, kültürel, sağlık ve iktisadi alanda gelişmeler yaşanmış; birlik ve beraberlik duygusu daha da gelişmiştir.<sup>23</sup> Kadınların inşa ettirdiği vakıflar, her dönemde diğer vakıflar arasında önemli bir yer işgal etmiştir. Tahrir defterleri ve arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere kadınların bu faaliyetlerinin oranı bölgeden bölgeye farklılık arz eder. Bu çalışmalara özellikle varlıklı kadınlar, hanım sultanlar, saray kadınları, üst düzey devlet yöneticilerinin kızları veya eşleri katılmıştır. Böylece vakıf müessesesine önemli bütçeler hibe ederek hayra öncülük etmişlerdir.<sup>24</sup>

Urfa ile ilgili yapılan çalışmada kadınlar tarafından kurulan Zeynel Kızı Vakfı, Vesile Hatun Vakfı, Rızaiye Medresesi, Dehriye vt. Agop Vakfı gibi birçok müessese mevcuttur. Burada dikkati çeken başka bir nokta da Dehriye vt. Agop Vakfı'dır.<sup>25</sup> Vakfı kuran kadının Ermeni olması bu hayır kurumlarının sadece Osmanlı toplumundaki Müslümanlara has bir durum olmadığını, tüm toplumun birlik ve beraberlik duygusu içinde kenetlenmiş olduğunu göstermektedir.

Günümüz bankacılık faaliyetlerine benzer bir işletim sistemiyle devreye giren para vakıfları, özellikle yetimlere ait sermayelerde<sup>26</sup> ve "Avarız" vergisini

21 Türkmenoğlu, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'îye Sicillerine Göre)*, 198-199, 212-214.

22 Türkmenoğlu, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'îye Sicillerine Göre)*, 207.

23 Örneğin; Abdullah Kızı Fatma Kadın, 1843 yılında, vakfettiği 3000 kuruşun, ipotek ve güvenilir bir kefil karşılığında istirbâh ve istiğlâl olunması ve kazançtan Salıpazarı Çeşmesi'nin onarım ve bakımını şart sunmuştur. Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", 48.

24 Yasin Taş, "Osmanlı'nın Son Yüzylında Urfa'da Kadın Vakıfları", *History Studies international Journal of History*, 7/ 1 (Mart 2015): 192-194.

25 Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", 197-208; Üner, "Şer'iye Sicillerine Göre Urfa'da Kadın ve Aile (XVII-XVIII. Yüzyıllar)", 41.

26 Örneğin; muamelenin faydalı olduğunu düşünen Ömer Nasuhi Bilmen'e göre: "Bu, bir mahlas-ı şer'îdir. Bununla haramdan ihtiraz edilmiş olur. Yetimin veya vakfın malını veli veya mütevellî, bir kimseye ribhsiz ikrâz edemez, faiz alması ise haramdır. Bu halde meşru bir bey' ve

ödeyebilmek için kullanılmıştır. Böylece toplumsal ve dini bütünlüğünün yanında yardımlaşma hissiyatı da ön plana çıkmıştır. Para vakıflarının sürekliliğini sağlamak için gerekli olan kâr durumu hukuken ribâ sayılmamıştır. Böylece faize karşı olan olumsuz tavırlar bertaraf edilirken para vakıflarına olan rağbet artmıştır.<sup>27</sup> Daha da önemlisi bu vakıflar, insanların menfaatleri doğrultusunda kullanılarak halkı tefecilerin ellerinden kurtarmıştır.<sup>28</sup>

Osmanlı'da faizsiz destek veren para vakıflarının sermayesini nakit para oluşturmaktadır. Vakfi işletme yöntemleri olarak da muamele-i şer'îye<sup>29</sup>, karz-ı hasen, bey' (istiğlâl, ferağ bi'l istiğlâl), mudarebe ve bidâa usulleri (Ticari ortaklıklar) kullanılmıştır.<sup>30</sup>

Para vakıflarında sermayenin getirdiği kazançta ribah denmiştir. Ribh oranı muameleyle aynı miktarda uygulanmıştır. Osmanlı âlimlerinin de olumlu görüş beyan ettiği bu sistemde oran, "Onda" kavramıyla ifade edilmiştir.<sup>31</sup>

---

*şira vâsıtasıyla bunların menfaatleri temin edilmiş, riba suretiyle bir muâmele yapılmamış olur. Bu din-i hikmet-i karinde gösterilen bir vüs'at, bir sübûlet, bir müsâade demektir. Rasûl-i Ekrem (SAV) Efendimizden bunun bir misli mervidir. Bununla emir buyurmuş oldukları rivâyet edilmiştir. Artık bu muâmeleyi, gayr-i meşrû bir hile telakki etmek doğru değildir." Türkmenoğlu, XVII. Yüzyuln İkinci Yarısında Trabzon (Şer'îye Sicillerine Göre), 211.*

27 Genç, "Vakf ve İktisat", 29.

28 Konu Ebusuud Efendi'nin Fetvaları'nda da yerini almıştır. "Mesele: Bir kimse emlakından ba'zı nesneyi vakf etmek istedikte, ne vehile etmek gerekir vakuf lâzım ola? Elcevap: Vakf edip, mesârif-i müebbede ta'yin edip, ve mütevelliyeye teslim edip, andan sonra hâkime verub, vakf edip mesârifini ta'yin ettiğün tafsil eyleyip, mütevellî dahi tasdik ettikten sonra, "İmam-ı Âzam katında vakuf değildir yine rücu' ettim emlakı alırım" deyu mütevelliden talep edip, ol dahi "İmâmeyn katında lâzımdır" deyu vermeyip, hâkim dahi "vakfın sâbhatine ve lüzumuna hükm ettim" demek gerekir ki artık dönmeye." Gürsoy, Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları, 39-40.

29 Muamele-i şer'îye, Osmanlı'da özellikle para vakıflarındaki sermayenin, karz verenin alacağını her an geri isteyebilmesi kararına takılmadan ve faiz yasağını alenen çiğnemenin belirli oranda bir artışla ödünç verilmesini mümkün kılan İslam hukukunda da "ine satışı" diye yer alan bir yöntemdir. Sistemde, önce vakfeden, borç vereceği şahsın sembolik değere sahip bir malını kredi vereceği para kadar bir meblağ değerinde nakit olarak satın alır; daha sonra bu mal, vakıf aracılığıyla belli bir yüzde ilave edilmiş bedelle vadeli şekilde aynı şahsa satılır. Bu yöntem aynı sonucu verecek şekilde kendi içinde başka durumlarda da düzenlenebilir. Örneğin, vakfa ait sembolik değere sahip bir mal önce vadeli yöntemle satılır, sonrasında daha az bir bedelle nakit şeklinde geri alınır. Muamele-i Şer'îye veya kısaca muamele adı verilen bu yöntemle hem karzdaki vade belirsizliği problemi son bulmuş hem de kredi gereksinimleri vakıflara belli bir kazanç getirecek şekilde karşılanmış oluyordu. Türkmenoğlu, XVII. Yüzyuln İkinci Yarısında Trabzon (Şer'îye Sicillerine Göre), 210-211.

30 Bk. Türkmenoğlu, "Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen mi? Bir Anlama Denemesi", 301-306.

31 Örneğin, Ebusuud Efendi'nin ribh oranı konusundaki fetvası: "Zeyd 12'ye (%20), 13'e (%30), dahi ziyade ile muâmele eylese, zamanımızda emr-i Sultani ve şeybu'l-İslam hazretlerinin fetvası, on bir buçuktan (%15) ziyade verilmeye deyu tenbih olunduktan sonra kulak asmayıp ısrar eyleseler tazir edilir ve hapsedilirler. Alınan kâr ise anlaşmaları şart ile geri alınmaz deyu memurlardır." Arif Akkaya, 18. Yüzyuln Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2018), 43.



“Onu on bir buçuktan verme” olarak yapılan akitlerde bu oran, %15 olarak geçmiştir. Kadıya onaylatılarak verilen ribh oranları %15’i geçmemiştir.<sup>32</sup>

Bu çalışmada İslam âleminde başlayan vakıf geleneğinin Osmanlı’ya sirayetine ve sonrasında bu kurumların zirveye ulaşmasına değinilerek para vakıflarına giriş yapılmıştır. Daha sonrasında para vakıflarının vakıf sistemindeki yeri açıklanarak bu kurumların bankalaşma sürecine ulaşması ele alınmıştır. Nakit olarak bağışlanan sermayenin dışında taşınmazların kiralanması yöntemiyle de para vakıflarına maddi getiri sağlayan usullere değinilmiştir. Osmanlı’da asl-ı malın yani vakfın sermayesinin muhafaza edilebilmesi için günümüzdeki bankacılık sisteminin bir benzeri niteliğinde olan teminatlar kullanılmış; giderler de ayrıca not alınmıştır. Sonraki bölümlerde bu durum örneklerle ifade edilmiştir. Vakıfların içtüzüğü niteliğinde olan vakfiyemelere verilen bir örnekle çalışma neticelendirilmiştir.

### 1. Para Vakıflarının Vakıf Sistemindeki Yeri

Vakıf, bir malın kişisel mülkiyetten çıkarılarak ticarete ve mülkiyete konu olmadan insanların yararına sunulmasıdır. Vakfın kuruluş amacı vakfiyemelerde belirtilmiştir. Vasiyet yoluyla vakıf kurma sisteminde ise bu düzenleme vasiyetname ile gerçekleşmiştir. Bu yolla kurulan para vakıflarında malın 1/3’ünü geçmemek kaydıyla mütevellî teslim alır ve kadının da hüccetiyle vakıf kurulmuş olur. Direkt oluşturulan vakıflarda ise vakfiyenin düzenlenmesine müteakip aynı işlemler uygulanır. Ve tevliyetin alınmasıyla kurum amacına yönelik faaliyetlere başlar.<sup>33</sup>

Vakfın içerisinde genel olarak iki tür mal varlığı vardır. Bunlar; gayrimenkul, menkul, para vakıfları gibi gelir getiren mallar ve cami, medrese, imarethane gibi vakfın gayesine uygun çalışan mallardır. Böylece bir yandan ticaretin temeli olan çarşı, han gibi yapılar oluşurken; bunlardan elde edilen kazançlar da eğitim, sağlık, din gibi hizmetlerin ifa edilmesinde kullanılmıştır. Osmanlı’da vakıf sistemi en üst seviyeye ulaşmış; farklı alanlarda ve Osmanlı’ya has farklı usuller- para vakıfları, icrateyn usulü gibi oluşmuştur.<sup>34</sup>

32 Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 296-299; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 82; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 475-479; İsmail Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2017), 36.

33 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 51,53; Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 78.

34 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 1-2.



İslamiyet'in kişi hukukuna ve emanete verdiği önem ile ya da gelir gider dengesinin sağlıklı bir şekilde gözlemlenebilmesi gereksinimi nedeniyle Osmanlı, muhasebe sistemine ayrıca değer vermiştir. Osmanlı Devleti tarihte uygulaması görülmemiş yeni bir muhasebe sistemi oluşturmamış; Abbasilerde doğmuş ve İlhanlılarda gelişmiş olan muhasebe sistemi olan “merdiven yöntemi” uygulamıştır. 20. asra değin Osmanlı muhasebe sistemi merdiven usulü uygulanarak devam ettirilmiş, 20. asra gelindiğinde ise çağın muhasebe ihtiyaçlarını yeterince karşılayamadığı gerekçesiyle merdiven yönteminden vazgeçilmiş, çift yanlı kayıt usulüne geçilmiştir. Usulün merdiven adıyla anılmasının sebebi, ana tutar yani asl-ı mal en başa yazıldıktan sonra ana tutarı oluşturan ayrıntıların merdiven basamağını andırır bir biçimde üstten alta doğru sıralamasıdır.<sup>35</sup>

Osmanlıda para vakıfları da dâhil olmak üzere tüm vakıf çeşitleri, genellikle uzun ömürlü kurumlar olmayı başarmışlardır. Vakıfların sağlam bir yasal düzen üzerine inşa edilmiş olması ve sürekli merkezi muhasebenin denetimi altında tutulan muhasebe sistemlerine sahip olmaları uzun ömürlü olmalarının başlıca nedenleri olarak gösterilmiştir.<sup>36</sup> Para vakıflarında muhasebe kayıtları kadının kâtipleri aracılığıyla yazılmaktadır. Para vakıflarında muhasebe sistemine dair bir diğer nokta, kâtip tarafından vakfın kayıtları tutulduktan sonra kaydın tahrir edilmesi yani kadı ya da görevli muharrir tarafından tekrardan gözden geçirilip tescil edilmesi işlemidir. Bu husus para vakıflarında muhasebeye verilen önemi ve devletin vakıflara verdiği önemin bir göstergesi olarak gösterilebilir. Sonuç olarak hem Osmanlı merkez muhasebesi hem de bizatihi para vakıfları muhasebe kayıtlarına oldukça önem vermiş ve bu kayıtlar sayesinde gelir-gider dengesini kontrol ederek uzun seneler boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdir.<sup>37</sup>

Osmanlı muhasebe sistemine dair belirtilmesi gereken önemli bir nokta da muhasebe kaydı alınırken siyakat yazı çeşidinin kullanılmış olmasıdır. Siyakat, arşiv belge ve kayıtlarında okunması çok zor, girift, sanat özelliği olmayan bir eski yazı çeşididir. Siyakat yazıda harfler noktalama işaretleri olmadan akıcı bir biçimde yazılır. Siyakat yazı da merdiven muhasebe yönteminde olduğu gibi Abbasiler ile başlamış ve İlhanlılar üzerinden Osmanlı'ya geçmiş

35 Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 7-10,99; Ahmet Sedat Akel, *Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan 346 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Eyyüp Vakıfları (1219-1223)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7-8.

36 Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 11-12.

37 Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 16-18; Akel, *Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan 346 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Eyyüp Vakıfları (1219-1223)*, 7-9.

bir yazı çeşididir. Siyakat yazının kullanılmasında resmî belgelerin güvenliği ve gizliliği, kayıtların daha seri ve daha az yer kaplayacak biçimde yazılması gibi sebeplerin etkili olduğu düşünülebilir.<sup>38</sup>

Para vakıflarında muhasebe kayıtlarının uygulama yöntemi 6 kademeli bir yapı göstermektedir. İlk olarak vakfın ismi, yeri, vakfın kuruluş amacı, mütevellisi ve kaydın tutulduğu yıl ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir paragraf ile kayıtlara başlanmaktadır. Bazı vakıflarda kaydın baş kısmındaki bu bilgilerin bir ya da birkaçı eksik olarak verilebilmekle birlikte bu durumun istisna olduğu söylenebilir. Vakıfla ilgili bu genel bilgilerin altında 2. kademe olarak genelde vakfın asl-ı malı, ribh oranı ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. 3. kademe, vakfın îrâdı (gelirleri) yani murabahât (Murabahadan elde edilen toplam gelir), icârât (Kiralardan elde edilen gelir) gelirleri toplam tutar olarak asl-ı malın altında yazılmaktadır. 4. kademe, vakfın masârif ve vazâif bilgileri ve miktarları yani giderleri ile ilgili bilgiler sıralanmaktadır. Masârif ve vazâif bazen aynı kısımda birleşik olarak bazen de ayrı ayrı kısımlar olarak kaydedilebilmektedir. Îrâd, masârif ve vazâif kısımlarının her birinin en alt bölümünde ise o kısmın yekûn miktar yani toplam miktarı kaydedilmektedir. 5. kademe olarak vakfın istirbâh olunmak üzere finansman sağladığı kişiler ile ilgili bilgiler yani zimem bilgileri yer almaktadır. Son kademe ise vakfı ile ilgili herhangi bir konuda verilmesi gerekli görülmüş bir veya birkaç şerh yer almaktadır.<sup>39</sup>

Para vakıflarına dönecek olursak, ülkenin her yerinde kullanım alanı bulmuştur. Örneğin: Erzincan'ın Eğin Kazası'nın Ençeti Köyü'nde yapılan çeşmeler ve diğer hayratlar 1800 8/95/47b.; 1820: 8/95/77. ve 1873: 8/145/15. numaralı dört vakıf sayesinde 73 yıl boyunca izlenebilmesidir. Konuyla ilgili Kadı Sicillerinden alınan diğer bir örneğe göre; Karamürsel kazası Ulaşlı Köyü'nde Ekmekçi başı Kasım Ağa'nın 1576 yılında kurduğu vakfın koşulunda ifade edilenlerden vakfedilen 36000 akçenin %10 nema oranıyla muameleye verildiği ve kazancından günlük iki akçenin müteveli ücreti olarak ayrıldığı anlaşılmıştır. Bunun haricinde kalan bütün kârın sırasıyla Karamürsel kazası Ulaşlı Köyü'nde yollarda dört parçaya bölünmüş taşların onarımına, daha önceden vâkıfın köyün iskelesinde ve merkezinde inşa ettirdiği çeşmelerin ve mescidin bakımı ile aynı şekilde önceden vakfedilmiş dükkânların bakımına sarf edilmesi şart koşulmuştur (Hüküm no: 92.).<sup>40</sup>

38 Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 8; Akel, *Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan 346 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Eyüp Vakıfları (1219-1223)*, 9.

39 Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 12-13, 16.

40 Mehmet Akman (Haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 5.*, (İstanbul: İSAM Yayınları,

## 2. Para Vakıflarının Tarihi Gelişimi

Para vakıfları, malvarlığın hepsinin ya da bir miktarının para şeklinde vakfedilmesiyle oluşmuştur. Bu kurumların meşruiyeti ve işletilmesi sıkça tartışma konusu olmuştur. Bu kurumların ilk ortaya çıkış tarihleri hakkında net bir malumat bulunmamaktadır. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde Osmanlı öncesi İslam devletlerinde para vakıfları görülmemiştir. Bali Efendi'nin mektuplarına dayanarak, bu kurumların Rumeli'nin alınmasından beri aktif olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı'da para vakıflarının ilk örneği olarak, 1423'te Edirne'de Yağcı Musluhiddin'in kurduğu vakıf gösterilir. Musluhiddin'in mülkle birlikte para da vakfettiği bilinmektedir. Osmanlı'da ilk para vakfi olarak, Prof. Dr. Jon E. Mandaville tarafından 1423 tarihinde Yağcı Hacı Muslihidin'in Edirne'de Ağaçpazarı'ndaki dükkânlarını ve 10.000 akçesini vakfetmesi gösterilmiştir. Daha sonra para vakfi çalışmaları yapan araştırmacılar tarafından da aynı tarih kabul edilmiştir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kasaplarının et sübvansiyonunda kullanılmak için vakfettiği vakıftan başlayarak para vakıfları 15. asrın ikinci yarısının sonları ile 16. asrın ilk yarısında yükseliş eğilimine girmiş, 17. asrın sonlarına kadar da bu eğilimi sürdürmüştür. II. Viyana kuşatmasından sonra kurulan para vakfi sayısında düşüş meydana geldiği, daha sonraki yıllarda yeniden yükselişe geçerek 1878'e kadar artmaya devam ettiği bilinmektedir. 1293 Rus Harbi ve Avrupa'da yaşanan iktisadî krizin de etkisiyle 20.yy'a gelindiğinde kurulan para vakfi sayısında tekrar keskin bir düşüş yaşanmıştır.<sup>41</sup>

Bu kurumların, II. Murat ve Fatih zamanında sayılarının fazla artmadığı; ancak bu durumun 16. asırdan sonra gerçekleştiği anlaşılmıştır.<sup>42</sup> Çünkü 16. asrın ikinci yarısına değin yaşanan hızlı fetihler sayesinde ek kazançlar elde edilmiş ve devlet maliyesi güçlü olmuştur.<sup>43</sup> Kaynaklardan anlaşılacağı üzere Osmanlı'da para vakıfları, 15. asırdan sonra kurulmuş, 16. asır ile giderek artmıştır.<sup>44</sup> 1546-1596 seneleri arasında para vakıflarına rağbet gerilemiş ve duraklama yaşanmıştır. Bunun da nedeni, bu vakıfların meşruiyetiyle ilgili cevaz tartışmalarından kaynaklanmıştır. Ancak sonraki dönemlerde verilen cevaz fetvaları ve padişah beratları neticesinde tekrar aktif hale gelmiştir.<sup>45</sup>

---

2011), 32: 82.

41 Fethi Gedikli, "İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudarebe" *Osmanlı Hukuku: Makaleler*, (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2012), 36.

42 Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 10-12; Bulut, "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans", 33; İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, 2. Bs. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 29-32.

43 Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 81.

44 Murat Çizakça, "İktisat Tarihi Açısından Vakıflar", *Vakıflar Der.*, 80. Yıl Özel Sayısı (2019), 74.

45 Çizakça, "İktisat Tarihi Açısından Vakıflar", 75. Muamelelerin helal oluşuyla ilgili fetvalara

Bu gerilemenin sebeplerinden biri de 1541 senesinde başlayan ve 1548'e kadar devam eden Kanuni'nin getirdiği yasaklardır. Ayrıca 16. asrın ikinci yarısında yaşanan, Osmanlı'da akçenin yarı yarıya değer yitirmesiyle neticelenen devalüasyon da bu kurumları olumsuz etkilemiştir.<sup>46</sup> Daha sonraki zamanlarda ise Osmanlı sosyo-iktisadi aşamasında önemli bir yer işgal etmiştir. Para vakıfları özellikle Balkanlara, sonrasında ise Anadolu'ya yayılmıştır. Diğer Arap vilayetlerinde ise pek etkili olmadığı anlaşılmıştır. Pamuk bu durumu, İslam'ın Anadolu'da Arap vilayetlerine kıyasla daha esnek yorumlanmasına bağlamıştır.<sup>47</sup>

19. asra gelindiğinde vakıflar maddi olarak bunalıma girmiş, Cumhuriyet döneminde de bu sıkıntı devam etmiştir. Özellikle Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki ciddi mali baskısı, savaşların etkisiyle alınan dış borçlar ve akabinde Batılı devletlerin vakıfların kapatılmasını talep etmesi, bunu da modernleşmenin koşulu olarak görmesi yaşanan krizin başlıca etkenleri olmuştur. 1954 yılında Menderes döneminde para vakıflarının tüm varlıklarına el konmuş ve Vakıflar Bankasına devredilmiştir.

Bütün vakıfların büyük sermayelerle oluşturulmadığını bilmek gerekir. Vakıfların sermaye miktarı kesin olarak tespit edilemezse de birkaç kuruş ile oluşturulan müesseselerin varlığı aşıkardır.<sup>48</sup> Para vakıfları sermayesi bankaya aktarılmadan evvel şu aşamalardan geçmiştir: 1908 yılına değin Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği içinde varlığını sürdürmüştür. II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte, adı 1914 yılında Nukûd-u Mevkûfe İdaresi olarak geçecek olan, Terekât ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemî isminde bir bakanlık oluşturulmuş ve para vakıflarının yek elden devamı sağlanmıştır. Vakıf paralarının korunması ve işletilmesi amacıyla kurulan kurum, ihtiyacı olanlara senet karşılığında borç vermiştir. 1925 yılındaki yasa ile Evkaf Umum Müdürlüğü'nün verdiği borç sisteminde muâmele-i ser'iyeye sistemi yerine rehin yöntemi getirilmiş;

---

örnek olarak: “*üzerine bir sene tamamına dek onu on bir buçuk hisabı üzere muâmele-i ser'iyeye ile şu kadar ribh ilzam idiüb sene tamamında ribh-i mezburi Zeyd'den alsa ribh-i mezbûr Zeyd'e helâl olur mu? el-Cevap: Olur.*” Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 71.

46 Betül Aşar, *İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması*, (Samsun: OMÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

47 Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 80.

48 Para vakıfları arasında özellikle kentin önemli şahısları olan bey ve paşalar aracılığıyla oluşturulan Şaban Paşa vakfı, Erdoğan Bey vakfı, Sinan Paşa Vakfı ve Yahya Paşa vakfı gibi 4-5 tanesinin ise maddi olanağı çok güçlü olup, kaynakları içerisinde Trabzon haricinde da bazı mülkler yer almaktadır. Örneğin, kentin vakfı kebiri olduğu anlaşılan Yahya Paşa vakfının Samsun'da 1.800 akçelik bir sermayesi bulunmaktadır. (Sebahattin Usta kentin en büyük vakfının Yahya Paşa vakfı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Şaban Paşa vakfının sermayesinin 300.000 akçe, Sinan Paşanın vakfı sermayesinin ise 100.000 akçe olduğunu kentin en çok kredi veren vakfının ise Erdoğan Bey vakfı olduğunu ifade etmiştir. Türkmenoğlu, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, 214.

krediler bu düzenle verilmeye başlanmıştır. 1927'de İş Bankası ile müşterek çalışma kararı alınmış; 1930'da da kurumun adı Vakıflar Para Müdürlüğü olmuştur. II. Meşrutiyet sonrası birçok defa banka kurma girişiminde bulunulmuş; 1954'te Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. kurulmuş ve vakıflar buraya aktarılmıştır.<sup>49</sup>

1967'de çıkan yasayla birlikte para vakıflarının bir nevi tekrar hayatiyet kazandığı düşünülenebilir. Böylece para vakıfları, anonim şirketlerinin hisse senetleriyle tekrar oluşturulmuş olmaktadır. Çizakça bu duruma örnek olarak; Vehbi Koç Vakfı'nın, Koç şirketlerinin hisse senetlerini bağış olarak almasını göstermiştir. Bu şekilde “mudarebe” usulünün kullanıldığı anlaşılmıştır. Kâr ve zararın paylaşıldığı bu sistemin klasik mudarebelere farkı, günümüzde var olan hisse senedi oranında hesaplanarak daha kolay yapılmasıdır. Böylece vakıf; mudarebedeki gibi pasif sermayedar ortak, girişimci de vakfın hisse senetlerine sahip olduğu şirket olmuştur.<sup>50</sup> Bu sayede para vakıfları çağın gereklerine uygun olarak güncellenmek suretiyle yeniden doğmuştur.

Anlaşılan Osmanlı Devleti döneminde vakıflardan sağlanan faydanın devamında yarar görülmüştür. Gerçekten de Osmanlı döneminde vakıflar üzerinden geniş bir coğrafyada, özellikle eğitim kurumlarının etkisi ile her açıdan düzgün bir vatandaş oluşturma çabasına ciddi katkı sağlanmıştır. Bu düzgün vatandaştan kasıt sadece devletin arzu ettiği insan tipi olmanın ötesinde devlete tam bir bağlılığı ifade etmektedir. Hatta bu bağlılığın Osmanlı hâkimiyetinin sonlanmasından sonra da eski Osmanlı topraklarında devam ettiği anlaşılmaktadır. Mesela Orta Afrika ülkelerinde Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden günümüze değin devam eden Türkiye taraftarlığı bu mirasa bağlanabilir. Aynı şekilde bu etkiyi kırmak isteyen yabancı devletlerin de aynı politikayla bölgede nüfuz sahibi olma gayretleri olmuştur. Bu gayretler neticesinde oluşturulan kuruluşlar dünyanın farklı yerlerinde yaşayan toplumların kültürel bağlarının bulunduğu Türkiye aleyhine alınan kararlara da öncülük etmişlerdir. Mesela Lübnan parlamentosunun 24 Nisanı “Ermeni Katliamı Anma Günü” olarak kabul etmesi buna örnek verilebilir.<sup>51</sup>

49 Aşar, *İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması*, 50-52; Günay, “Vakıf”, 42: 475-479; Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, 35; H. Hüsnü Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkinlikleri”, *Vakıf ve İktisat Sempozyum*, Ed. Mehmet Kurtoglu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 54; Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 27.

50 Çizakça, “İktisat Tarihi Açısından Vakıflar”, 79-80.

51 Mehmet Ziya Kantaş, *Lübnan'da Lise Düzeyinde Okutulan Resmi Tarih Kitabında Türk Tarihi Algısı* (Ankara: Gece Akademi, Eylül 2019), 12, 58-59, 61-62.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi bulanımı fırsat bilen Batılı misyonerler çalışmalarına başlamıştır. Bireyin; din, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçları üzerine odaklanan bu örgütlerin hedef aldığı kitle çoğunlukla Müslüman olmayan kesim olmuştur. Özellikle gayrimüslim nüfusun fazla olduğu Urfa ve Yozgat gibi şehirler seçilmiştir.<sup>52</sup> Osmanlı'nın hayrî amaçla kurmuş olduğu vakıfların toplumun yararına kullanıldığı; hatta bu vakıflardan herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkesin faydalandığı bilinirken misyonerlerin bu faaliyetleri günümüzde bile devam etmektedir.

### 3. Para Vakıflarında Taşınmazların Kiralanması Yöntemi

Para vakıflarında gelir getiren iki durum vardır: Nakit para ve taşınmazlar. Nakit para; muamele-i şer'iyeye, bey' bi'l istiğlâl, ferağ bi'l istiğlâl vd. yollarla işletilir. Taşınmazlar ise; icare-i vahide (icare), icareteyn ve mukataa ile kiralanarak işletilir. Bu bölümde taşınmazların işletim yöntemleri ele alınmıştır.

#### 3.1. İcare-i vahide (İcare)

İcare-i vahide, Arapça'da bir kira anlamında kullanılır. Kiralama yöntemleri dâhilindeki örneklerine az rastlanılan icare-i vahidenin diğer bir ismi de icâre-i sahihadr. Günümüzde kullanılan taşınmazları kiralama şekline benzediği söylenebilir.<sup>53</sup> Vakıf istilâhında ise çatılı ya da çatısız akarların belli bir zaman için vakıf yönetimi tarafından kiraya verilmesidir.<sup>54</sup> Böylece vakfa ait olan taşınmaz bir defalık ve belli bir zaman için kiralanmış olur. En kesin kira sözleşmesi ve akla ilk gelen yöntemdir. Akidler, çiftlik ve arazi gibi çatısız taşınmazlarda (müstegellatlarda) en fazla üç yıl, ev-dükkân gibi çatılı taşınmazlarda (musakkafatlarda) en çok bir sene süresince yapılır. Burada ferağ ve intikal hakları geçerli değildir. Yani kiracı, gayrimenkul üzerindeki tasarrufunu başkasına devredemez. Sözleşme süresince malı kullanma hakkı kiracıya aittir. Günümüz koşullarında olduğu gibi taraflar karşılıklı olarak sözleşme feshini gerçekleştirebilir. Kira bedelinin de ecr-i misilden az

52 Abdullah Ekinci vd., "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa'daki Faaliyetleri", *Şehir ve İrfan*, S. 5, (2017): 106. Toplumdaki birlik ve beraberlik duygusu, değişen koşullar ve yabancı devletlerin etkisiyle zamanla bozulmaya başlamıştır. Taha Niyazi Karaca; 19. yüzyıllarda Yozgat'ta Ermeni ve Amerikalı misyonerlere ait olan okullardan bahsetmektedir. Bk. Taha Niyazi Karaca, "Yozgat Eğitim Tarihine Katkı", *Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enst. Der.*, 17/2, (2004): 146.

53 Akkaya, *18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları*, 90.

54 Ahmet Akagündüz, "İcare-i Vahide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21: 388-389; Günay, "Vakıf", 42: 475-479; Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", 38-39; Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, 247.



olmaması gerektiğine dair fıkıhçılar tarafından görüş birliği sağlanmıştır.<sup>55</sup> Kiranın ödendiği müddetçe ve kiraların ecr-i misli olması koşuluyla kiracının dükkânda süresiz tasarruf yetkisine sahip olduğu anlaşmalar da mevcuttur. Buna da **İcâre-i tavîle** adı verilmiştir.<sup>56</sup>

### 3.2. İcâreteyn

İcâreteyn, Arapça'da çift kira anlamında kullanılır. Terim anlamında ise; vakfa ait akarın kayd-ı hayat koşuluyla (yaşadığı sürece kullanabilme), istifa mümkün olmadığından muaccelle ücretini geri alabilme, kullanımını evladına aktarabilme, ferağ etmek ve alacaklıların bu yöntemdeki akara dokunamaması gibi bazı haklar verilerek kiracıya bir bölümün hemen (muaccel), bir bölümün de taksitle (müeccel) çift kira olarak verilmesi demektir. Bu iyileştirmelerin karşılığında kiracı da kira akdinin gerçekleştiği zamandan itibaren taşınmazın olabilecek bütün onarım, bakım vb. işlerini üstlenmiş olurdu. Böylece kiraladığı taşınmazlarda uzun süre ikamet edeceğinin farkında olan kiracı mülke bakıp gerekli ihtiyaçlarını sağlıyordu. **İcâre-i muaccelle**; peşin şekilde alınan, malın asıl değerine denk veya bu değere yakın bir meblağdır. **İcâre-i müeccele**; belli bir süre zarfında verilen az miktardaki kiradır. İcâre-i vahide yöntemiyle akarı sağlanan malın; yangın, deprem vs. olaylar neticesinde tahrip olması, vakıf malının da tekrardan onarımı yapıp ve restore edilebilmesi amacıyla icâreteyn usulü kullanılmıştır. Bu durumda Osmanlı uleması icâreteyn yöntemini örf, ihtiyaç ve zaruret gibi terimlerle yorumlamıştır. Yıpranan malı onaran kiracı olsa da mülk vakfa aittir. Kiracının tek avantajı yukarıda sayılan koşullarla tasarruf yetkisine haiz olmasıdır. Vakfın kazancı ise, yok olmaması gereken bir malın tekrar işler hale getirmek için sermaye bulmuş olmasıdır. Çocuksuz mutasarrıfın ölümü halinde akar tekrar vakfa avdet eder.<sup>57</sup>

İcâreteyn yöntemi, sonraki zamanlarda vakfın dışında şahıslar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bir taşınmazı olan kişi taşınmazını belli bir

55 Aşar, *İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması*, 28-29; Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 58; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 54-55.

56 Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 59.

57 Aşar, *İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması*, 20; Günay, "Vakıf", 42: 475-479; Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", 38-39; Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 60; Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, 247; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 55; Akkaya, *18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları*, 32, 90-96; Çizakça, "İktisat Tarihi Açısından Vakıflar", 76.



ücret mukabilinde vakfa bey' eder. Vakfın yöneticisi alınan bu taşınmazın kullanım yetkisini icareteyn sözleşmesi ile eski sahibine devreder. Muaccele ücretiyle satım ücretinin bir miktarı takas edilir. Vakfın yöneticisi, muaccele ile satış sonucunda oluşan farkı satıcıya öder. Böylece taşınmazını vakfa bey' eden şahıs, aynı taşınmazın kullanım yetkisini tekrar kazanır. Vakıf da akarın rakabesini kazanır. Böylece satıcı vakıftan nakit para kazanmış, karşılığında da makul oranda müeccele ödemeyi kabul etmiştir. Buradan da tarafların tamamı kazançlı çıkmıştır.<sup>58</sup>

### 3.3. Mukataa

Mukataa; Arapça'da kesişmek, ortak bir noktada buluşmak manasında kullanılmaktadır. İstilahta ise, devlete veya vakıflara ait olan arazi veya arsalarından ifraz edilerek özel kişilere ya da kurumlara kiralanın bölümler için yapılan bir akiddir. Bu sistemde ödenen kiraya mukataa-i zemin, icare-i zemin veya mukataalı vakıf denir.<sup>59</sup> İlk zamanlarda sadece icâre-i zemin ismiyle bilinen kira bedelinin dışında daha sonraları bedel-i mukataa ismiyle bir bedel daha ortaya çıkmıştır. Kira sözleşmesi yapılırken alınmaya başlanılan bedel-i mukataa, neredeyse arsanın fiyatına yakın bir miktara tekabül etmekteydi. Bu bedeli peşinen ödeyen kiracı, her yıl makul bir miktar olan icâre-i zemini de ödemeye devam etmektedir. Tek bir bedel ödenerek başlanılan mukataa usulü, daha sonrasında çift bedel ödenerek sürmüştür. Bu yönü ile icâre-teyn yöntemiyle kiralama usulüne benzerlik göstermiştir. Mukataada ödenen bedel-i mukataa, icâre-teyn usulündeki muacceleyle; icâre-i zemin ise müecceleyle benzemektedir.<sup>60</sup>

Kira sürecine bakıldığında icareteyn yöntemi gibi uzun süreli kiralama yöntemidir. Mecburiyetten kaynaklanan uzun zamanlı bu kiralama yönteminde, icareteyn sözleşmesinin kullanılmadığı ya da yetersiz olduğu yerlerde mukataa sistemi kullanılarak vakfa ait taşınmazdan kazanç elde edilmiştir. Bu sistemi icareteynden ayıran en mühim özellik, icareteynde vakıf malı üzerindeki tasarruf yetkisi kiracıdadır. Ama malın mülkiyeti vakfa aittir. Mukataada ise vakıf malı sadece zemindir. (Arsa, arazi ...) Arazi üzerinde kurulacak her şeyin mülkiyeti de tasarrufu da kiracıya aittir. İcareteynde kiracının ölümü sonrası malın tasarruf yetkisi çocuklarına

58 Bahaeddin Yediyıldız, *XIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, (Ankara: TTK, 2003), 134-141; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 55; Çizakça, "İktisat Tarihi Açısından Vakıflar", 76.

59 Yediyıldız, *XIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, 134-141; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 56-57.

60 Akkaya, *18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları*, 115-116; Akel, *Şer'îye Sicillerinde Yer Alan 346 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Eyyüp Vakıfları (1219-1223)*, 21.

kalırken mukataada miras yöntemi kullanılır. Yani mirasçılara intikal eder. Buradan vakıf malının sadece arsa olması ve arazi üzerine inşa edilenin satılabilmesi, hibe edilebilmesi, başka bir amaçla vakfedilmesi ya da üçüncü bir kişiye kiralanabilmesi sonucu çıkmaktadır. Görüldüğü gibi tasarruf yetkisi tamamen kiracıya aittir.<sup>61</sup>

Vakfın kira kayıtlarına ait olan “İrad” bölümünde kiralanan malın nev’ine, kiralayana ve ele geçen kazanca ait veriler bulunmaktadır. Fakat bu verilerin her kayıtta tam olarak belirtilmediği de görülmüştür.<sup>62</sup>

#### 4. Para Vakıflarının Talep Ettiği Teminat Çeşitleri

Para vakıflarının amaçlarından biri de sermayeyi (Asl-ı mal) muhafaza etmektir. Borcu geri alamama ihtimaline karşın borç verilecek kişinin güvenilir, sadık ve dürüst olması gerekmektedir. Borçlar karşısında alınan teminatla sayesinde vakfın asl-ı malı güvenceye alınmış olmaktadır. Bu teminat, bazen bir bazen de birden çok olabilmektedir. Talep edilen teminatlar, kaynaklarda “ba rehin”, “ba istiğlâl”, “ba kefil”, “ba temessük”, “ba kefil ve rehin”, “ba kefil ve temessük” şeklinde geçmektedir.<sup>63</sup>

Kişisel borç taleplerinde taraflar arasındaki yakınlık derecesi borç vermeyi engel bir durum olarak görülmemiş; borç isteyen kim olursa olsun temessük adındaki borç senedi düzenlenirdi.<sup>64</sup> Yapılacak alışverişle ilgili ayrıntıların yer aldığı bu belgeler; tarih, imza ve birden çok mühür yer alarak resmiyet kazanmıştır. Borcun ifasının gerçekleşmediği durumlarda, günümüz bankacılık sisteminde olduğu gibi mahkeme yoluyla tahsil edilmiştir. Yapılan sözleşmede alınan teminat temessük olarak geçer.<sup>65</sup> Temessükün diğer teminatlarla birlikte alındığı belirtilmişse de bazı kaynaklar, Osmanlı’da bu yöntemin örneklerine rastlanılmadığını belirtmiştir.<sup>66</sup>

61 Yediyıldız, *XIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, 134-141; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 57. Akkaya, *18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları*, 116-117; Akel, *Şer’iyye Sicillerinde Yer Alan 346 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Eyüp Vakıfları (1219-1223)*, 21.

62 Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 58.

63 Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 233; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 41.

64 Mübahat S. Kütükoğlu, “Temessük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 413-414.

65 Kütükoğlu, “Temessük”, 40: 413-414; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 45-46.

66 Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği*, 305; Kütükoğlu, “Temessük”, 40: 413-414.

Vakıflardan bazılarının sermayelerinin tümünü bir şahsa kullandırmak suretiyle gelir elde ettikleri de görülen bir durum olmuştur. Halk arasında güvenilen şahıslar, vakıflardan oldukça yüksek miktarda borçlanmalar yapmışlardır, denebilir. Örneğin; “Hüsrev Ağa Mescidi Şerif Vakfı”, sermayesinin tümünü Sarraf Ağa isminde bir şahsa kullandırmıştır. Vakıf, 1000 kuruşun tümünü muâmele-i şeriyye şeklinde kullandırmış ve teminat olarak temessük almıştır. 1216 senesine değin 1000 kuruş aynı şahsın zimmetinde kalmaya devam etmiş, sadece ribhini ödemekle yetinmiştir. Borç alan şahsın sarraf olması vakıftan aldığı borç miktarında etkili olmuştur. Zira 1000 kuruş gibi bu kadar yüksek miktarda finansmanı alabilmek için, borcu talep edenin mesleğinin sıradan bir meslek olması düşünülemezdi.<sup>67</sup>

Başka bir örnekte ise; “Hayrettin Çavuş Mescidi Şerif Vakfı” Zeliha Hatun isminde bir kadına rehin teminatı ile 800 kuruşu muamele-i şeriyye yöntemiyle borç vermiştir. Bir kadının tek başına 800 kuruş gibi yüksek meblağı borç olarak alabilmesi, benzer bir örnekte “Hamza Fakih Mescidi Şerifinde Ashab-ı Hayırdan Çandar Çavuş Ecza-i Şerif Tilaveti Vakfı” 473 kuruşluk sermayesinin tümünü Emine Hatun isminde bir kadına kefaletle kullandırmış olması para vakıfları adına iki şeyi göstermektedir: Birincisi, cinsiyet ayrımı gözetmeden vakıfların güvenilir olan her insana eşit muamele yaptığı, ikincisi ise, kadınların ekonomik hayatın içinde rahatlıkla yer edindikleridir.<sup>68</sup>

Borç alacak olan kişilerde aranan en önemli koşul, kişinin borcunu ödeme gücüne sahip olup olmadığıdır. İstenen kefil, rehin gibi önlemler genelde ayrı ayrı alınırken bazen de birden fazlası talep edilebilmektedir.<sup>69</sup> Rehın genelde taşınmaz olarak kabul edilse de değerli eşyalar da bu amaçla kullanılabilmiştir.<sup>70</sup> Rehın olarak gösterilen taşınmazlarla ilgili ortaya çıkan sorunlardan biri, bırakılan rehının kâr hakkının vakfa mı malın sahibine mi ait olduğu düşüncesidir (ferâğ meselesi). Ferâğ işlemini geçerli olabilmesi için tarafların tam fiil ehliyetine sahip olmaları ve yapılacak olan işleme rızalarının bulunması icap eder. Aksi takdirde işlem geçersiz olur. Bu durumda vakıf sermayesinden yararlanmak isteyen şahıslardan, ipotek kısmında alınan malın kârından ferâğ edilmesi talep edilir. Yani kârın vakfa

67 Akkaya, 18. *Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları*, 26.

68 Akkaya, 18. *Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları*, 27.

69 II. Beyazıt zamanında yaptırılan İbrahim Ağa Zaviyesi'nde gerçekleşen kefil işlemlerinde rehın alma uygulamaları çoğunlukta olup ayrıca bir de kefil talep edildiği görülmüştür. Bunun yanında her ikisinin de alınmadığı durumlara da rastlanmıştır. Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 165-168.

70 Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 287-288, 302-303.

birakılması şart koşulur. Ancak söz konusu kazanç, şahsın geçim kaynağını oluşturuyorsa bir istisna gerçekleşebilir. Aksi durumda borç talep eden kişi ferağ koşuluna uymazsa vakıf sermayesinden yararlanamaz. Ferağ durumu kabul edildikten sonra alınan borç iade edilmişse, mal kârıyla birlikte asıl sahibine intikal eder. Ölüm hastalığında vakıf malların ferâğının geçerli olması için ferâğı yapanın intikal hakkına sahip vârisinin bulunması koşulu aranmış, böylece ferâğın vakıf malın mahlûlen vakfına geri avdetini engelleme amacıyla yapılmasına engel olmak istenmiştir. Yapılmış olan ferâğ akdini tarafların karşılıklı anlaşma ile bitirmesinin yasal olup olmadığı tartışmalıdır. Ferâğı bey<sup>r</sup> ya da kira sözleşmesine kıyas edenler bunun yasal olduğunu, onu bir hakkın ıskatı olarak görenler ise aksi görüşü savunmuştur. Osmanlı'da bu tür karışıklıklara mahal vermemek adına genelde kefil talep edilir. Büyük miktarda bir alacak söz konusuysa kefile birlikte rehin işlemi de kullanılır.<sup>71</sup>

### 5. Para Vakıflarının Giderleri (Masrafları)

Vakıf müessesesinin genelinde özellikle maddi gelir ve giderlerin kayda geçirilmesi durumuna özen gösterilmiştir. Ancak giderlere harcanan maddi kaynaklar için bu durumun pek dikkate alınmadığı anlaşılmıştır. Harcamalarla ilgili vakfiye ve vasiyetnamelerde bilgiler mevcut olsa da yeterli görülmemiştir. Vakıfların mesarifatı, vakfin yönetim kadrosu için ve vakfin kuruluş amacına binaen yapılan harcamalardan oluşmuştur. Yapılan mesarifat, vakfin büyüklüğüne göre değişir. Vakfin çalışanlarının aldığı ücretlere vakfiyemelerde “vazife” denir. Ücret almadan çalışan imam, kadı gibi şahıslara masraf sarf edilmez. Bu ödemelerden sonra elde kalan para ise vakfin kuruluş amacına uygun olarak kullanılır. Para vakıflarında, asl-ı malın korunma gereği duyulduğundan genelde gelir ve giderler eşit seviyede olmuş, kâra geçen (zevayid) para vakıflarının varlığı da görülmüştür.<sup>72</sup>

71 Ali Bardakoğlu, “Ferâğ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 351-354; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 41-45.

72 Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, 310-313; Bektaş, *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*, 70-99.

Tablo 2: Gider Kalemleri

| Masraf Türü              | Toplam Gider (Akçe) | Oran         |
|--------------------------|---------------------|--------------|
| Tamirat, Bakım ve Onarım | 229.681             | 13,5%        |
| Avarız Gideri            | 94.014              | 5,5%         |
| Temizlik ve Taşınma      | 38.221              | 2,3%         |
| Aydınlatma               | 143.543             | 8,5%         |
| Taamiye Masrafı          | 9.180               | 0,5%         |
| Muhasebe ve Harçlar      | 67.920              | 3,9%         |
| Battaliye ve Zayıyat     | 467.542             | 27,6%        |
| Mukataa Giderleri        | 6.787               | 0,4%         |
| Diğer Masraflar          | 62.000              | 3,7%         |
| <b>Ara Toplam</b>        | <b>1.118.888</b>    | <b>65,9%</b> |
| Vazife Türü              | Toplam Gider (Akçe) | Oran         |
| İdari Kadro              | 224.776             | 13,2%        |
| Eğitim Görevlileri       | 88.410              | 5,2%         |
| Cami Görevlileri         | 165.861             | 10%          |
| Kıraat Görevlileri       | 87.371              | 5,1%         |
| Diğer Görevliler         | 11.582              | 0,7%         |
| <b>Ara Toplam</b>        | <b>578.000</b>      | <b>34,1%</b> |
| <b>Genel Toplam</b>      | <b>1.696.888</b>    | <b>100%</b>  |

*Kaynak: Arif Akkaya, "18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları İşliğinde Üsküdar Para Vakıfları", Sakarya Üni. Sosyal Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, (Sakarya: Ocak 2018), 127-128.*

Vakfın masârif ve vazâif bilgilerine örnek olarak yukarıdaki Tablo 2 verilmiştir. Vakıflar kamu menfaati için çalışan kurumlar olduğundan, vakıfların menfaati halkın menfaati anlamına gelmektedir. Bu yüzden kurumların muhasebe kayıtları büyük bir ciddiyetle tutulmuş; vakıfların aldanması, zarar görmesi engellenmeye çalışılmıştır.<sup>73</sup> Örnek tablodan da anlaşılacağı üzere çalışanlar için sarf edilen giderler toplam giderin sadece %34,1 oranında olmuş, masrafın önemli bir bölümü ise vakfın kuruluş amacı için kullanılmıştır.

## 6. Para Vakıflarıyla İlgili Bir Vakfiye Örneği

Vakıf belgelerinin mütalaa edilmesiyle düzenlenen şahsiyet defterlerinde vakfın ismi, oluşturulduğu yer, tarihi, çalışanların alacağı maaşlar gibi

73 Akkaya, 18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları İşliğinde Üsküdar Para Vakıfları, 88.

malumat yer almıştır. Bunların dışında çalışanların değişmesi durumunda kısa bir açıklamayla neden kaydedilmekte, yerine gelen yeni çalışanın bilgileri de eklenmektedir. Bu durumda bir şahsiyet kaydından vakıfla ilgili uzun vadeli takip yapılabilen, birkaç defa yapılan görev değişikliklerinden vakıfların zamanla geçirmiş olduğu aşamaları ve ne durumda oldukları takip edilebilmektedir.<sup>74</sup>

Vakıf hesap defterinde bulunan bölümler ve mahiyetleri: “İcmal, asl-ı mal, nukûd, fâiz-i devriye, müddet, bilâ devr güzeşte fâizi, müddet, teslimat, bakayâ, esâmî-i ve meşheret-i medyûn, esâmî-i ve meşheret-i kefil, cins-i ruhsat, vâkıf-ı esâmî, nev’î hayrât, masârifât, esâmî-i mütevellî ve nazır, kuzât, mülâhazât.”<sup>75</sup> Başlıklardaki meblağlar kuruş, müddetler ay olarak yazılmıştır. **İcmal**; vakfın asl-ı mal, nema ve bakayalarının toplamıdır. **Asl-ı mal**; nukûd vakfın ana parasını bazen de borca verilen kadarını ifade etmektedir. **Fâiz-i devriyesi** bugün bilenen anlamında faizden uzak olarak nema kazancını göstermektedir. **Müddet**; borç verilen paranın ne kadar süreyle verildiğini göstermektedir. Örneğin; “gurre-i ibtidâ-i Muharrem 87/ gaye-i Zilhicce 87” 1287 yılının Muharrem’i başından 1287’nin Zilhicce sonuna kadar bir yıllık süreyi kapsamaktadır. **Bilâ devr güzeşte fâizi** bir önceki müddet içinde ödenmeyen nemaların tekrar yapılandırılmaya gidilip uzatıldıktan sonraki fâizidir. Burada hesaplamalar, bazen ilk borcun neması katılmadan ana para üzerinden bazen de ana para ve ilk nema toplanarak bileşik fâiz üzerinden yapılmıştır. **Müddet ikinci müddette** yeniden yapılandırılmış borcun süresini göstermektedir. **Teslimat asl-ı malın** vakıf tarafından alınan kısmı bir başka deyişle borçlunun geri ödediği miktardır. **Bakaya** borç olarak alınan paraların ödenmeyen kısımları, kalan borcu göstermektedir. **Meşheret-i medyûn** borçlunun ismi ve varsa lakabı kısaca borçlunun şöhreti, nasıl tanındığını göstermektedir. **Esâmî-i ve meşheret-i kefil** borçluya kefil olan kişinin ismi ve şöhretidir. **Cins-i ruhsat** borca karşılık rehin alınan malların yazıldığı bölümdür. **Vâkıf-ı esâmî** vâkıfın adı. **Nev’î hayrât** vakfın meşrut olduğu hayrâtın cinsi. **Masârifât** karz müddetince borçluya ilişkin olabilecek masraflar, vâkıfların şartları doğrultusunda hayrâtların bakım ve tamir masrafları. **Esâmî-i mütevellî ve nazır**; vakfın mütevellisinin ve nezaret edecek kişinin isimleridir. **Kuzât** kadının çoğulu olan kuzât, kadınlara verilen ücreti göstermektedir ki defterde işlem başına bir kuruştur. **Mülâhazât** borç işlemi ve vakıf hakkında bilgilerin açıklandığı sütundur.<sup>76</sup>

74 Gürsoy, *Osmanlı’da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 281.

75 Gürsoy, *Osmanlı’da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 117.

76 Gürsoy, *Osmanlı’da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 176-177.

Vakfin muhasebesinin belirtildiği gelir ve gider bölümünü, Gürsoy şu başlık altında incelemiştir: *Vâkife Emetullah Hatun ibneti Halil ibn. el-Hâc Mehmed'in 17 Cemâziyelâhbir 1210/29 Aralık 1795 tarihinde onaylanmış vakfiyesi*. Bu bölümde, “vakfedilen para/asl-ı mal” başlığı altında elde edilen kazançlar belirtilmiştir. Bağışlanan taşınır, taşınmaz ve diğer mallar belirtilmiş, nemâ oranı söz konusu olmuşsa kayda geçirilmiş ve hesaplanarak senelik kazanç bulunmuştur. Oran verilmediği durumlarda giderin muhasebesi yapılarak ulaşılabilen en küçük oran belirtilerek hesaplanmış ama kesinlik taşımadığından kayda geçirilmemiştir. Sonrasında vakfin işletme yöntemi, kefil ve rehin talebi varsa asl-ı mala eklenmesi icap eden meblağlar bir şablon halinde bütün vakfiyelerde kullanılmak üzere düzenlenmiştir.<sup>77</sup>

Vakfin muhasebe giderlerinin ele alındığı üçüncü bölüm “harcamalar/masârifât” başlığında düzenlenmiştir. Vakfiyede yazan görevli ücretleri, yapılması gereken tamir ve bakımlara harcananlar ve diğer giderler yıllık kuruş ve günlük akçe üzerinden kaydedilmiştir. En sonunda tüm giderlerin toplamı alınarak vakfin nemâ geliri ile karşılaştırılmıştır.<sup>78</sup>

Para vakıflarıyla ilgili olan vakfiyenin başka bir kısmı, “vâkıfın şartı/şart-ı vâkıf” başlığı altında incelemiş olup vakfin idaresiyle alakalı konular mütalaa edilmiştir. Vakfedenin vakfin onayı için mütevellî olarak görevlendirdiği şahıslar, vakfin tescili sonrası kimin mütevellî olacağı ölümü halinde yerine kimin görev alacağı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bu verilerden vakfin şahıs/evlâtlık olup olmadığı da anlaşılmıştır. Sonrasında vakfa nezaret eden kişiler ve muhasebesinin görülmesi konusu da ele alınmıştır.<sup>79</sup>

77 Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 281-282. Örneğin; Vakfedilen para/asl-ı mal: nakit 50 kuruş, nemâ oranı %15, nemâ kazancı 7,5 kuruş. Vakfiyede nemâ oranı “onu onbir buçuk” %15 şeklinde belirtilmiştir. 7,5 kuruş nemâ kazancı ise bu oran üzerinden hesaplanarak elde edilmiştir. Vakfedilen paranın her yıl mütevellî aracılığıyla vakfiyede belirtilen “istirbâh” işletme yöntemiyle muameleye verilmesi talep edilmiştir. Borç verme aşamasında kefil ve rehin bir mal yada ikisinden birinin alınması koşulu verilmiştir. “...*ikrâr-ı sahib şer'î ve i'tirâf-ı sarîh mer-i edub etyab-ı emvâl-i ve enfes-i menâlimden ikrâz eylediğim elli guruş hasbeten lillâbi te'âlâ vakf-ı sahib müebbed ve habs-ı sarîh muhalled ile vakf ve habs edub şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki meblağ-ı mezbûr elli guruş ba yed-i mütevellî onu onbir buçuk guruş hesabı üzre rehn-i kavî ve kefil-i melî yahud ikisinden biri ile sal be sal istirbâh ve i'mâl olunub...*” Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 282.

78 Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 282. Vakıfta harcamalar/masârifât, yevmiye şeklinde ödenmiştir. 1,5 akçe imam, 1 akçe müezzin. Toplam senelik gider; 7,5 kuruş vakfin senelik nemâ gelirine eşittir. Örneğin; “...*hasıl olan ribh ve nemâsından mahmiye-i mezbûrda Aydın Kethüda Câmi'î şerifinde imâm olanlara yevmî birbuçuk akçe ve müezzin olanlara bir akçe vazîfe verilub...*” Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 282.

79 Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 283. Vâkıfın şartı/şart-ı vâkıfa örnek olarak: Emetullah Hatun vakfının onayı için



Vakfiye ve diğer literatür kaynaklarından ulaşılan verilere dayanan son bölümünde ise bu kurumla alakalı düşünceler yer almakta, hayratların ve mahallelerin, takiplerinin mümkün kılınabilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan malumat toplanmıştır. Örneğin; dini gaye ile oluşturulan, Şhremini civarında Ereğli Mahallesi'nde oturan Emetullah Hatun vakfını, Aydın Kethüda Mahallesi Camisi gereksinimlerini gidermek amacıyla vakfetmiştir. Vakfedilen 50 kuruş, Davudpaşa Mahkemesi kayıtlarındaki en az miktarlardan biri olmasına rağmen vakfiyenin tüm şartları gerçekleştirilmiş, nemâ oranı verilmiş, kefil ve rehin talep edilmiş, işletme yöntemleri gibi nüanslar atlanmadan kayda geçirilmiştir. Vakfin nemâ kazancının tamamının cami çalışanlarına aktarıldığı anlaşılmıştır. Bunun haricinde vakfiyenin sağladığı veriden, Aydın Kethüda Camisi'nin 1795 yılında var olduğu ve aktif şekilde hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Aynı şartlarla oluşturulan başka bir vakıf ise 1804 yılında tescillenen 87985/59b. numaralı vakıftır. Burada da Aydın Kethüda Camisi'nin çalışanlarının alacakları, gereken onarım ve bakımı için 500 kuruş bağışlanmıştır. Bunun dışında 8/95/52b. numaralı bir başka vakıf da aynı mahallenin su gereksinimini gidermeye yönelik olarak 1802 yılında oluşturularak mahalle avarızına vakfedilmiştir.<sup>80</sup>

## SONUÇ

İslam devletlerinde varlıklı insanlar Allah rızası için hayır işlemek üzere vakıflara bağışlar yapmışlardır. Sadaka olarak gerçekleştirilen bu faaliyet, vakıfların da malvarlığını oluşturmuştur. Toplumsal birlik ve beraberlik duygusunu geliştiren bu faaliyetler, sosyo-ekonomik açıdan gelişimi de beraberinde getirmiştir. İslam devletlerinde köklü bir geçmişe sahip olan vakıf kurumları, zamanla artış göstermiş; çeşitleri ve faaliyetleri değişerek içinde bulunduğu toplumu da devleti de geliştirerek ileri taşımıştır. Vakıflar özellikle Osmanlı Devleti ile zirveye ulaşmıştır. Devletin kontrolü ve desteğiyle hukuki bir çehre kazanan bu kurumlara olan güven de talep de aynı paralellikte artmıştır.

---

mütevelli olarak Ebubekir Ağa ibn. Ebubekir'i görevlendirilmiş, vakfin tescilinden sonra tekrar yaşadığı sürece Ebubekir Ağa'nın tevliyeti almasını ölümüyle birlikte tevliyetin, çocuklarına ve onların çocuklarına intikalini, soyu tükendiğinde ise Aydın Kethüda Cami'nin imamına devredilmesini talep etmiştir. Cami ile aynı ismi taşıyan Aydın Kethüda Mahallesi ahali de vakfa nezaret edeceklerdir. Örneğin; "...zikri âti vakfına li ecli'r-tescül ve'l-itmâm ve teknil-i mütevelli nash ve ta'yin eylediği Ebubekir Ağa ibn. Ebubekir mahzarında .... vakf-ı mezkûreme Ebubekir Ağa hasbî mütevelli ola ba'de-l vefât evlâdına ve evlâd-ı evlâdına batnen ba'de-l batın mütevelli ola ba'de-l inkirâz câmi'i mezkûrda her kim imâm olur ise ol hasbî mütevelli ola ve câmi'i mezkûr mahallesi ahâlisi hasbî nâzir olub vakf-ı mezbûruma nezâret eyleyeler..." Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 283.

80 Gürsoy, *Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, 283.

Şehrin temeli olan mahallelerde başlayan vakfetme faaliyetleri, zamanla imparatorluk vasfı taşıyan devletin çeşitli yerlerine de ulaşmıştır. Günümüzde sınırlarımız dışında kalan topraklarda bile hala İslam kültürü ve ülkemizle olan bağlar devam etmektedir. Vakıfların etkisiyle devam eden bu bağları yok ederek kendi yapılanmalarını oluşturmak isteyen yabancı devletler, Osmanlı'nın uygulamalarına benzer çalışmalar yapmışlardır. Dikkat çeken noktalardan biri Batılı devletlerin bunu daha çok eğitim yoluyla yapıyor olması ve yıllar önce Osmanlı'nın hayır için kullandığı yöntemleri günümüzde kendi menfaatleri için kullanıyor olmalarıdır.

Vakıf kayıtlarından anlaşılacağı üzere bu müesseselerde taşınır ve taşınmaz vakıfların dâhilinde para vakıfları da önemli bir yer tutmaktadır. İçerik olarak diğer vakıflardan farklılık arz eden para vakıfları ile ilgili en önemli sorun, İslam dininde faizin haram olmasından dolayı cevaz problemi olmuştur. Ancak asl-ı malın muhafaza edilmesi gerekliliği ve tefecilerin insafına bırakılan halkın maddi olarak desteklenme isteği ile verilen olumlu fetvalar neticesinde bu sorun aşılmıştır.

Küçük birikimleriyle yatırım yapma olanağı kazanan halk ekonomik refaha kavuşmuş; ihtiyaç sahiplerine yapılan yardım sayesinde de manevi bir doyuma ulaşmıştır. Para vakıflarında kadınların etkin olduğu anlaşılmuş olup yapılan ticarete gayrimüslim kadınların da müdahil olmuş olması önemli bir nüanstır. Teminatı karşılayabilecek olan herkesin yararlanabileceği para vakıfları genelde aynı iş kolları arasında işlerliğini sürdürmüştür. "Onu on bir buçuk" olarak ifade edilen para vakfının faiz oranı %15 olarak belirlenmiş olsa da ülkenin her yerinde bu oran uygulanmamış; ancak %15'i de geçmemiştir.

Para vakıflarında gelir getiren iki durum vardır: Nakit para ve taşınmazlar. Nakit para; muamele-i şer'iyeye, bey' bi'l istiğlâl, ferağ bi'l istiğlâl vd. yollarla işletilir. Taşınmazlar ise; icare-i vahide (icare), icareteyn ve mukataa ile kiralanarak işletilir. Osmanlı fıkıhçıları tarafından cevaz verilen para vakıflarında bu yollarla elde edilen gelirler, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Ancak borç verme işleminin gerçekleşebilmesi için günümüz bankacılık sisteminde olduğu gibi borç talep edenin çeşitli teminat göstermesi gerekmektedir. Böylece asl-ı mal (sermaye) güvence altına alınmıştır. Ayırım yapılmaksızın koşulları sağlayan herkese borç veren bu kurumlar, gelir ve giderlerini kalem kalem yazmıştır.

Para vakıflarının vakıf sistemindeki yerine bakacak olursak; bu sistemin Osmanlı ile ortaya çıktığı görülmüştür. Tüm vakıflarda olduğu gibi faaliyetler devlet kontrolünde olmuştur. 15. yüzyılda başlayan para vakıflarının faaliyetleri, bir ara cevaz tartışmalarından dolayı yavaşlaşa da varlığını korumuştur. 1954 yılında, Adnan Menderes döneminde, tüm

para vakıflarının varlıklarına el konarak Vakıflar Bankası'na devredilmiştir. Mudarebe usulünün kullanıldığı; Vehbi Koç Vakfı'nın, Koç şirketlerinin hisse senetlerini bağış olarak alması örneğinde olduğu gibi 1967 yılında para vakıfları bir nevi tekrar canlandırılmıştır. Böylece vakıf; mudarebedeki gibi pasif sermayedar ortak, girişimci de vakfın hisse senetlerine sahip olduğu şirket olmuştur. Bu sayede para vakıfları çağın gereklerine uygun olarak güncellenmek suretiyle yeniden doğmuştur.

Kısacası para vakıfları; diğer vakıf kurumlarında olduğu gibi, hayrî amaçla oluşturulmuş medrese, cami, mescit vb. maddi kurumların devamı için de faaliyet göstermiş; insanların maddi sıkıntılarını giderme konusunda da destek olmuştur.

## KAYNAKÇA

- Akagündüz, Ahmet. “İcare-i Vahide”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 388-389. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Akel, Ahmet Sedat. *Şer’iyye Sicillerinde Yer Alan 346 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Eyüp Vakıfları (1219-1223)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAV Yayıncılık, 2013.
- Akkaya, Arif. 18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2018.
- Akman, Mehmet (Haz.). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 5*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Aşar, Betül. *İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması*. Yüksek Lisans Tezi, OMÜ., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Bardakoğlu, Ali. “Ferâğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 351-354. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Barkan, Ömer Lütfi vd. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1970.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Edirne Askerî Kassamına ait Tereke Defterleri (1545-1659) IV. Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar”. *Belgeler*. 3/5-6 (1966): 31-46.
- Bektaş, İsmail. *Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2017.
- Bulut, Mehmet. “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*. Ed. Mehmet Kurtoğlu. 33-35. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Çam, Mevlüt. “Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller”. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*. Ed. Mehmet Kurtoğlu. 37-50. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Çizakça, Murat. “İktisat Tarihi Açısından Vakıflar”. *Vakıflar Der.*, 80. Yıl Özel Sayısı (2019): 73-84.
- Ekinci Abdullah vd. “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Misyoner Hekimler ve Urfa’daki Faaliyetleri”. *Şehir ve İrfan*. S. 5. (2017): 106-120.
- Ekinci Abdullah vd. “Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866-1895)”. *Mukaddime*. 11/1 (2020): 154-176.
- Gedikli, Fethi. “İstanbul’da Para Vakıfları ve Mudarebe”. *Osmanlı Hukuku: Makaleler*. (2012): 31-47.

- Genç, Mehmet. “Vakıf ve İktisat”. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*. Ed. Mehmet Kurtuluş. 25-29. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Güran, Tefik. *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları, 2011.
- Gürsoy, Çiğdem. *Osmanlı’da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Kantaş, Mehmet Ziya. *215 Numaralı Mardin Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Kantaş, Mehmet Ziya. *Lübnan’da Lise Düzeyinde Okutulan Resmî Tarih Kitabında Türk Tarihi Algısı*. 1. Bs. Ankara: Gece Akademi, Eylül 2019.
- Karaca, Taha Niyazi. “Yozgat Eğitim Tarihine Katkı”. *Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enst. Der.* 17/2 (2004): 139-150.
- Karaca, Taha Niyazi. *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat’ta Türk Ermeni İlişkileri*. Ankara: TTK, 2005.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü. “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkinlikleri”. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*. Ed. Mehmet Kurtuluş. 51-63. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Kurt, İsmail. *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. 2. Bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Temessük”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 413-414. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: TTK, 2003.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Taş, Yasin. “Osmanlı’nın Son Yüzylında Urfa’da Kadın Vakıfları”. *History Studies international Journal of History*. 7/ 1 (Mart 2015): 191-211.
- Türkmenoğlu Mehmet Ali, “Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen mi? Bir Anlama Denemesi”, *Manisa Celal Bayar Üni. Sosyal Bilimler Der.*, 20/2 (2022): 297-314.
- Türkmenoğlu, Mehmet Ali. *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer’iye Sicillerine Göre)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Üner, Mehmet Emin. “Şer’iye Sicillerine Göre Urfa’da Kadın ve Aile (XVII-XVIII. Yüzyıllar)”. *Harran Üni. İlahiyat Fakültesi Der.* S.34/Yıl 20 (Temmuz-Aralık 2015): 22-48.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *XIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK, 2003.